

Tekei Erika

Az anonimizálás kérdése szövegfolklor-gyűjteményekben

„Boszorkányvád” – egy hiedelemtörténet tudományos reprezentációja és helyi recepciója

Magyar Zoltán *Népmondák a Bekecsalján* című szövegfolklor-gyűjteménye 2007-ben jelent meg, a marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadó gondozásában. Kiadói szerkesztőként, a néprajzi/antropológiai kiadványok felelős szerkesztőjeként, a készülő könyv színopszísát, majd a kéziratot értékelő szaklektori véleményeket, ezután pedig magát a kéziratot olvashattam. A kézirat tartalmi és szerkezeti szempontból megfelelt a tudományos előírásoknak, a magyar néprajzi könyvkiadásban e tekintetben alpműnek számító, 1974-ben megjelent, Voigt Vilmos és Balogh Lajos nevéhez fűződő *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* előírásainak¹ – bevezető tanulmánnyal kezdődött, az adattárban olvashattam a megfelelően csoportosított, rendszerezett folkloriszövegeket, a kézirat zárórésze pedig a főszöveget követő járulékos részeket, az apparátust tartalmazta: jegyzetek, függelék, a szövegek gyűjtési helyei, adatközlők és tájszavak jegyzéke, helynévtár, bibliográfia, legvégül pedig a képmelléklet.

A könyv elkészült, kilenc nyomdai ív terjedelemben jelent meg, benne a szöveg 122 oldalnyi, melyet 16 oldalnyi színes képmelléklet egészít ki. Sikeres könyvbemutatóra került sor, úgy tűnt, minden rendben. Csakhogy a könyvek bármely társadalmi milióbe eljuthatnak, és olvasóik társadalmi helyzete, kultúrája meglehetősen eltérő lehet. A könyv „hazakerült”, olvasmányá lett a helyi közösségben. A folkloriszövegeket azok is olvashatták, akik a folklorkutató szerzőnek mesélték őket, és azok is, akikről vagy akiknek rokonairól, barátairól, szeretteiről vagy éppen ellenségeiről, haragosairól valaki mesélt valamit. A faluközösség a személyes narratívumok keretébe foglalt helyi hagyományokkal, folkloriszövegekkel szembesülhetett, és botránynak ítélte a népköltészeti kiadványt. Engem a helybéli lelkész telefonon értesített arról, hogy gond van a kötettel: „veszik a könyvet, mint a cukrot, de ha ez így folytatódik, miatta nemsokára a fél falut eltemethetem”. „Terepmunkára” jó darabig nem nyílt lehetőségem, a sértettek ügyvédhez fordultak, de az eset nem minősült jogszabályt sértőnek. Hónapok múlva jutottam el végül a helyszínre, ekkor tudhattam meg, hogy mi volt egyes olvasók számára irritáló, kompromittáló és könyvszerkezeti szempontból félreérthető. Beszélgetőtársaim a félig strukturált interjúk

Tekei Erika (1970) – kultúrakutató, szerkesztő, PhD, Erdélyi Hagyományok Háza Alapítvány, Marosvásárhely, tekeierika@gmail.com

¹ Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának megbízásából készítette Voigt Vilmos. A dialektológiai szöveggondozás szabályzatát készítette Balogh Lajos. Megtárgyalta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Textológiai Munkabizottsága.

rögzítését nem engedélyezték, az eset rekonstruálásához, a közvetlen és közvetett konfliktusok, konfliktusláncok bemutatásához forrásként terepjegyzeteim és személyes dokumentumok, elektronikus levelezésem szolgálhatnak.

A szövegfolklor-gyűjtemény egyik szövege szerint valaki a faluban fehér békákat tartott a pincéjében, tejjel etette, tejben fürdette, szerencsebékáknak nevezte őket, s emiatt boszorkánynak tartották. A könyvben az illető keresztnéve is szerepel, és bár a boszorkánysággal vádolt személy már nem él, leszármazottai mélységesen felháborodtak. A folklórszöveg alatt zárójelben a gyűjtés helye, a település neve is olvasható. A sértettek becsületsértési pert kezdeményeztek volna, ügyvédhez fordultak, be akarták perelni a könyv folklorkutató szerzőjét, a könyvkiadót és az adatközlőt is. A szerző és a kiadó nevét könnyen azonosítani tudták, az adatközlő kiletét illetően viszont meglepő dolog történt. A könyv képmelléklete, tizenhat oldalnyi, dokumentatív értékű színes fénykép, a környező tájnak, a gyűjtés helyszíneinek, a néprajzi kistáj településeinek és a folklórszövegek adatközlőinek vizuális reprezentációja. Az egyik képen idős házaspár, a képaláírásból megtudhatjuk a nevüket, és azt is, hogy melyik faluban élnek. Bár az adott településen élők közül többen is vállalták az adatközlő szerepét, és név szerint fel is vannak sorolva az adatközlők jegyzékében, nyomdatechnikai vagy egyéb tudományos megfontolásokból csak erről a két személyről készült fotográfia került a könyvbe. A boszorkány fehér békáiról a faluközösség szerint a fényképen látható idős férfi mesélt tehát. A bűnbaknak nyilvánított férfi nem értette, miért haragszanak rá, hiszen nem ő mondta a folklórkutatónak azt a történetet. Ezt követően a faluközösség ízekre szedte a kötetben közzétett folklórszövegeket, konfliktusok sorozata került felszínre, feledésbe merült viták, régi sérelmek, hierarchikus viszonyok miatti, erőforrásokért, földterületekért, információk megszerzéséért folytatott kompetíció, különböző érdekcsoportok összecsapása, egykori és aktuális, közvetett és közvetlen konfliktusok egész láncolata. „*Ez a könyv összezándorította ezt a kicsi szikra falut!*” – mondta az egyik beszélgetőtársam, a boszorkánysággal vádolt személy egyik rokona. „*Nem is kettőbe, hanem négybe vágta a falut!*” – így fogalmazott egy másik sértett személy.

A jegyzetapparátusban fel volt pedig tüntetve minden adat – a könyv szerzője a Néprajzi Múzeum kéziratárában talált rá a hiedelemtörténetre. Nem ő gyűjtötte, és nem a fényképen látható férfi volt az adatközlő. Csakhogy a tudományos kiadványnak ez a számunkra természetes olvasata, a könyvszerkezet logikája – a megszámozott folklórszöveg adatközlőjének a könyvvégi, ugyancsak megszámozott jegyzetek alapján való azonosítása – a faluközösség egyetlen tagjának sem volt természetes. A folklórkutató szerző sem ismerte a fehér békákról szóló történet szereplőit, a kontextusából kiemelt hiedelemtörténet alapján nem rekonstruálhatta a szöveg jelentését a rendszerben, és nem ismerhette a jó néhány évvel korábbi gyűjtés körülményeit sem. A fehér békák, az őket tejjel etető, tejben fürdető, boszorkánysággal vádolt személy és az ő sértett hozzátartozói, a folklórgyűjtemény név szerint említett adatközlői, az egész faluközösség, sőt a folklórkutató szerző, a szaklektorok és én magam is kiadói szerkesztőként, valamennyien a tudományos és reprezentációs folklorizmus áldozatai lettünk.

Szerkesztőként ezután minden szerző figyelmét felhívtam az adatrögzítés és feldolgozás, a textuális és vizuális reprezentáció veszélyeire, az olvasási szokások különbözőségeire. Mégis történt még hasonló eset, amikor viszont műfajilag-jogilag már nem népköltészetnek, mondának minősült a kötetben megjelent, kérdéses szöveg, hanem „tréfás” igaztörténetnek, élő személyek vezetéknevének és keresztnévének szerepeltetésével, esetleges büntetőjogi következményekkel.

A feltáró és megőrző munka, az adatrögzítés és a feldolgozás, a tudományos reprezentáció során nem hagyhatók figyelmen kívül az etikai megfontolások és az érvényben lévő jogszabályok. Az etikai kódexek csak javaslatokat tartalmaznak, a néprajzkutató/antropológus mindig maga dönti el, hogy mihez kezd a rendelkezésére álló információkkal. Arról viszont nem feledkezhet meg, hogy a kontextusából kiemelt, idegen környezetbe juttatott folklóradat(ok) révén könyv nem csupán tudományos és reprezentációs folklorizmussá lesz, hanem a polgári jog, a büntetőtörvénykönyv területére is átkerülhet. A múlt és a jelen megértésére, az aktualitásra való törekvés, a legújabb tudományos paradigmákba való illeszkedés, a legújabb módszerek és elméletek ismerete és alkalmazása, a tudományos kiadványokra vonatkozó szabályzatok és kézikönyvek előírásai, az adatok gazdagságával alátámasztott hitelességre való törekvés olykor meglehetősen nehéz feladat. Ráadásul szerzők és olvasók, kutatók és adatközlők, könyvkiadók és könyvterjesztők, az intézményes keretek változó érdekei és elvárásai meglehetősen eltérőek lehetnek.²

² A témáról bővebben az alábbi publikációim jelentek meg: Etnológiai kutatások a privát és a nyilvános szféra határán – narratív stratégiák, konfliktusok, válságjelek. = *Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai* (Budapest, 2013. augusztus 22–23.). Szerk: Bene Sándor–Dobos István. Bp., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2015. 424–436. Online: <https://mek.oszk.hu/17300/17392/17392.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 10.); Local Reception of Ethnological Research. The Relation between Research, Representation and Reception. Hungarian Folklore Collections in Transylvania: 1970–2012. = *À qui appartient la tradition? Who Owns the Tradition? Actes du colloque / The Acts of the Symposium À qui appartient la tradition? À quoi sert-elle? La tradition entre culture, utilisateur et entrepreneur / Who Owns the Tradition? What Is Its Purpose? Tradition between Culture, User and Contractor*. Ed. Vilmos Keszeg. Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2014. 195–208. Online: <https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/30701/EME-AQuiAppartientLaTradition-016-TekeiE.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 10.)